

Балканскитѣ цървули

отъ Ст. Л. Костовъ

Отъ стари известия и паметници се знае, че на Балканския полуостровъ сж се носили цървули още преди заселването на славянитѣ. Южнитѣ славяни, които сж познавали цървула като всички славяни още отъ прародината си, което се вижда отъ следитѣ въ тѣхнитѣ езици, съ своето масово заселване и голѣмото си влияние сж наложили славянското название на тази частъ на облѣклото и на чужди тѣмъ балкански народи.

Новобългарското название опинякъ, опинькъ, опиньокъ, опъ(и)нецъ, опинка мн. ч. опинки, опинци, опънци, което обикновено се срѣща въ Западна България и Македония, произлиза отъ старобългарското **опинькъ** отъ **опнѣти**, **опнати**. Сжщо така сърбохърватски **опанак**, мн. ч. **опанка**, -ке, словенски **оранка**, чешки — **орánek** (Miklosich — *Lexicon palaeoslovenico-graeco-latinum*, 513; L. Niederle — *Slovanské stažitnosti*, D. I, sv. 2, 486; Н. Геровъ — Рѣчникъ на Българ. езикъ, III, 370).

Разпространеното въ Източна България царвулъ, цървулъ, царуль, -ли и нѣкжде въ Западна България црѣвуль-лье, е сжщо старо и е въ връзка съ старобългарското **урѣвий**, -вни и **урѣвнѣ**, отъ **урѣво** въ смисълъ на кожа.

Старобългарскитѣ думи **урѣвий**, род. пад. **вни** и **урѣвнѣ** означаватъ сандалъ, само ходило съ ремички (грѣцки *ὐπόδημα*), кожена обувка, която покрива цѣлия кракъ и достига до глезена (лат. *calceus*) (Miklosich — 1123). И днесъ се срѣща въ Западна България въ смисълъ на обуца (половини), чехли, папуци, думата **чрѣвѣе**, **црѣвѣе**, ед. ч. **црѣвикъ** (Н. Геровъ — Рѣчникъ, V, 560, 529). Сжщо въ сърбски ез. **црѣва**, по-ново **црѣвља**, **црѣвљица** (В. Ст. Караѣић — Српски рјечник, 842) хърватски *črevlja*, словински *črèvlji*, чешки *střevíc*, словашки *črìevè*, *črevic*, полски *trzewik*, староруски **черевы**, новоруски **черевикъ**. (L. Niederle, op. cit. 487).

Отъ формата **црѣвнѣ** въ смисълъ на обуца ще да се е развила наредъ съ **опънъкъ** още въ старобългарско време съ суфиксъ **ул'** формата **црѣвоул'**, -лие въ смисълъ на по-прости, по-долнокачествени обуца, като **дървул'**, -лье, **кривул'**, **смърдул'** съ значение на подбивъ. Тази дума е широко разпространена въ цѣла Източна България и нѣкжде въ Западна — **царвулъ**, **цървулъ**, **царуль**, **църуль**, **цървули**, **цървуле**, **църлье** и др., а сжщо така и **цървуланъ**, **цървуланко** — този, който носи цървули.

Още въ X в. византийскитѣ императоръ и хронистъ Константинъ Багрянородни, като пише за дохождането на сърбитѣ на Балканския полуостровъ, споменува за цървули и цървулани, а именно: „Сърби означава на латински езикъ слуги (*servi*), затова изобщо наричатъ и обувкитѣ на слугитѣ **сервула** (*σέρβουλα*) и **цървулиани** (*τζερβουλιανούς*) — тия, които носятъ прости и сиромашки обувки. (*Σέρβλοι δὲ τῆ τῶν Ῥωμαίων διαλέκτῳ δοῦλοι προσαγορεῖσονται. ἔθεν καὶ σέρβουλα ἢ κοινὴ συνήθεια τὰ δουλικῶς φησὶν ὑποδήματα καὶ τζερβουλιανούς τοὺς τὰ εὐτελεῖ καὶ πενυχρὰ ὑποδήματα φοροῦντας.* (De administrando imperio, cap. 32), Авторътъ произволно свързва името на сърбитѣ (*Σέρβλοι*) съ латинската дума *servi* (слуги) и погрѣшно сближава сжществуващитѣ вече въ езика на българ. славяни думи **црѣвулье**, **цървулье** съ името на сърбитѣ. Очевидно той се повелъ отъ съзвучието между *Σέρβλοι* и *servi*

и по-нататък отъ съзвучието между умалителната форма отъ *servus* — *servulus*, *servula* и цървулъ, та пише неправилно *σέρβουλα* и погрѣшно го извежда отъ *Σέρβλοι*. Втората дума *τζερβουλιανούς* той пише правилно съ *τζ*—ц като въ цървулани и цървулъ. А това отъ една страна и отъ друга върното обяснение, което той дава на цървулъ, като обувка на слуги и изобщо на по-бедна класа, показва, че той ще да е виждалъ тия цървули и ще да е чувалъ името имъ направо отъ български славяни въ Македония. Така че въ тия думи на Константина Багърнородни трѣбва да виждаме вече напълно развити и установени български форми презъ X в., когато той е писалъ горното за сърбитѣ, а не изопачена сръбската дума *црѣвља*, както се мисли (L. Niederle, op. cit., D. I. sv. 2, 487), която въ този си видъ е и по-нова и, до колкото се знае, нѣма производни, подобни на нашитѣ, въ днешнитѣ сръбско-хърватски говори.

Цървулитѣ се правятъ отъ щавена или нещавена говежда, конска или по-рѣдко отъ свинска кожа и то само за лѣтно време. Нещавената кожа се обработва въ кжци съвсемъ примитивно, като остъргватъ отъ нея останалитѣ при одирането тукъ-тамъ мускулни или тлъстинни останки, следъ това я солятъ съ пепель или соль и сушатъ обтегната на дъски, нѣкоя врата или пѣкъ въ рамка, прикрепена на високо дърво. Изсушената кожа рѣжатъ на широки до 15 см. ивици, споредъ ширината на цървулитѣ. Отъ тѣхъ пѣкъ нарѣзватъ чифтове продълговати парчета, споредъ дължината на стъпалото. Щавената кожа купуватъ отъ пазаря вече нарѣзана на такива парчета. Когато ще се правятъ цървулитѣ, нарѣзанитѣ парчета се накисватъ въ вода, за да омекнатъ малко.

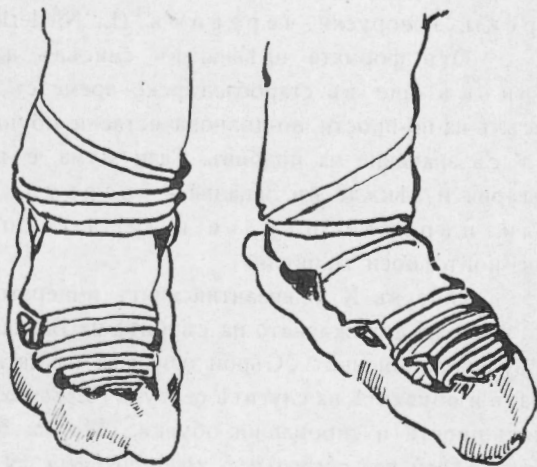
Въ България и Македония обикновено се носятъ два вида цървули — връвчанки и орушки или орушанки (Н. Геровъ — Рѣчникъ, допълнението, 61; III, 382; Д. Мариновъ, Жива Старина, I, 20).

Обр. 2. Връвчанка.

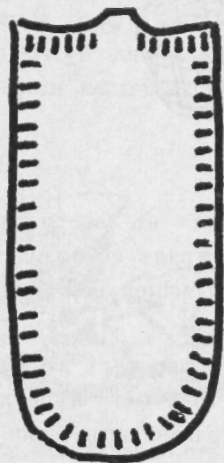
Обр. 1. Кожа за връвчанка.

Обр. 3. Връвчанки отъ С.-западна България.

За връвчанкитѣ предната частъ на кожата се изрѣзва закръглено и наоколо се надупчватъ дупки — клетки (обр. 1). Презъ тѣзи клетки се прекарва конопена връвь —

на връзка, която свива кожата, та образува цървула (обр. 2). Друга връвь се нарича надъ пръститъ на крака, та лжкатуши между срещуположнитъ клетки и стѣга странитъ на цървула. Дългиятъ край на тази връвь, когато се обие цървулътъ, се навива около глезена и нагоре по крака. Често лжкатушкитъ на връвта сж една до друга, почти успоредни и правятъ впечатление на мрежа (обр. 3). Тѣзи цървули сж тжпи безъ носъ и представятъ най-простия типъ по видъ и изработка.

Обр. 4.
Кожа за орушанка.

Орушанкитъ сж заострени, съ носъ и представятъ по-сложна и по-здрава изработка. Кожата се изрѣзва и надупчва, както е показано на обр. 4. Презъ преднитъ клетки се прекарва тѣсна ремичка или конопена връвь, която стѣга предната часть и прави носа на цървула. Презъ околнитъ клетки се прекарва сжщо ремичка или връвь, която стѣга кожата и дава формата на цървула. Една или две напрѣчни ремички въ предната часть стѣгатъ странитъ. Краятъ на носната връвь се скача съ една отъ тѣзи ремички (обр. 5). Често този край се замѣня съ по-широка ремичка, наречена езикъ. Краищата на напрѣчнитъ ремички сж дълги и се овиватъ нагоре по крака, за да крепятъ цървула. Често такива ремички излизатъ и отъ задната часть на цървула. Такива цървули се продаватъ и готови на пазаря, правени на калѣпъ. Названието орушки или урушки, както се произнася въ Източна България, може би, е въ връзка съ името на юруцитъ.

Връвчанкитъ се носятъ повече въ планинскитъ мѣста особено въ Северозападна България, а орушанкитъ въ равнинитъ. Цървуларитъ правятъ на калѣпъ и продаватъ на пазаря особенъ типъ цървули, които по видъ се доближаватъ до обувка, по-специално до турскитъ еминии. Като последнитъ и тѣ се състоятъ отъ две части — долна —

Обр. 5. Орушанка.

подметка и горна — покривка на крака (обр. 6). На задната часть има ремичка съ тока, която обвива крака надъ глезенитъ. Горната кожа е съединена чрезъ езикъ съ ремичката. Често тия цървули иматъ и съвсемъ низкътокъ подъ петата.

Обр. 6. Купешки цървули.

Въ западната половина на Балканския полуостровъ — Сърбия, Хърватско, Войводина, Далмация, Босна, Херцеговина и Черна-Гора се носятъ опанка (опанке), ед. ч. опанак, отъ дебела щавена кожа, правени на калѣпъ въ кжщи или отъ опанчари. Тѣ сж въ сжщность усъвършенствувани орушанки — съ носъ, върви или ремички и езикъ. Тѣхнитъ страни сж много низки, често толкозъ низки, че долната часть на цървула изглежда повече като подметка; странитъ сж съединени надъ пръститъ на крака съ множество успоредни върви, преплетени съ езика, който е сжщо така отъ връвь. Задната часть е или отъ кожата на ходилото, или пѣкъ изплетена отъ връвь (обр. 7 — Kurt Hielscher, Jugoslaviën — Slovenien, Kroatien, Dalmatien, Montenegro, Herzegowina, Bosnien, Serbien — Landschaft, Baukunst, Volksleben, Berlin, 1926, 126, 128). Или пѣкъ

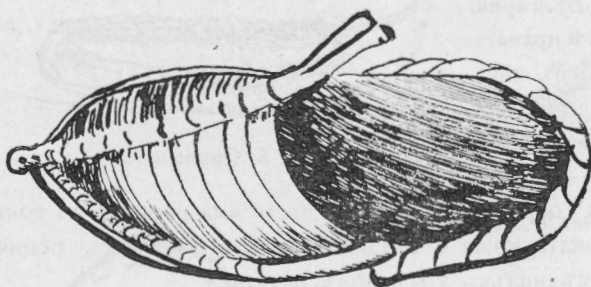
съ тѣсни ремички, преплетени пакъ съ езика (обр. 8. — Fr. Īvanišević, Polica, narodni život i obiĉaje въ Zbornik za narodni život i obiĉaje juŝnich slovena, кн. IX. sv. I, 82. и обр. 9. — Д-ръ Бор. М. Дробњаковић — Југословенска народна ношња, св. I, Београд 1930).

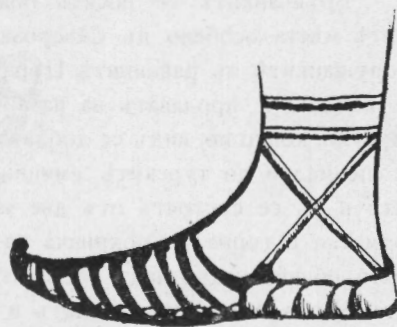
Обр. 7. Цървули отъ Травникъ, Босна.

Тѣзи цървули сж характерни за сръбското племе и достигатъ въ своето разпространение на изтокъ до една гранична линия отъ Банатъ презъ Бѣлградъ по долината на Морава до Нишъ. (D-г Franz Baron Nopcsa, Albanien — Bauten, Trachten und Geräte Nordalbaniens, Berlin 1925, 207).

Следъ освобождението на България и присъединението на българскитѣ западни области къмъ Сърбия, въ последнитѣ постепенно се разпространява този типъ цървули. По-бедното планинско население, обаче, продължава да носи дома правени врѣвчанки и орушанки, които редовно се носятъ южно отъ старата сръбска граница и Шаръ изъ цѣла Македония чакъ до Солунъ и на изтокъ въ Тракия и България (Nopcsa), така че въ тия области никжде не се срѣща сръбски типъ.

Обр. 8.
Цървулъ отъ Долна Полица, Далмация.

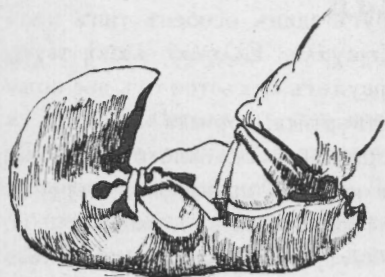

Обр. 9.
Цървулъ изъ околността на Бѣлградъ.

Славонецътъ Никола Арсеновичъ, по занятие кроячъ и сжщевременно любителъ художникъ, презъ втората половина на миналия вѣкъ е пропѣтувалъ всички югославянски земи, а сжщо така е билъ и въ Македония. Плодъ на това пѣтуване е неговата много ценна сбирка акварели и чертежи на народни облѣкла, кройки, орнаменти и обичаи, която днесъ притежава Бѣлградскитѣ етнографски музей. Последниятъ е издалъ въ първата свезка на горечитираната „Југословенска народна ношња“ на петнадесетъ цвѣтни таблици тридесетъ мъжки и женски народни костюма отъ тази колекция. Най-ценното на тѣзи акварели е, че тѣ сж рисувани отъ натура съ голѣмо внимание и Арсеновичъ, като опитенъ кроячъ, е сполучилъ да предаде съ най-голѣми подробности орнамента, колорита и частитѣ на облѣклото. Неговитѣ акварели даватъ пълна и ясна представа за народната носия изъ всички краища на днешна Югославия, каквато е била преди повече отъ половинъ вѣкъ.

Между другото той дава на нѣколко мѣста вѣренъ рисунѣкъ и на сръбския цървулъ, който въ неговото време е изглеждалъ така, както и днесъ и както е представенъ по-горе (обр. 9). Обаче, народнитѣ костюми отъ Пиротско, Крива-Паланка, Кума-

новско и Скопско (таб. II—V) той представя погрѣшно съ сжщо такива цървули вмѣсто съ български домашни врѣвчанки или орушанки, каквито въ негово време сж се носили изъ Българско Моравско и каквито още се носятъ, както се каза по-горе, въ Македония. Тази грѣшка, може би, несъзнателна по навикъ отъ често рисуване на сръбския типъ, той избѣгва на табл. VI, дето сж представени две жени съ носии отъ Битолско и Скопска Черна гора съ присжжитѣ имъ български орушанки. Че именно такива цървули се носятъ и днесъ въ Македония ясно се вижда отъ черната съвременна фотография на женски костюми отъ Скопско, помѣстена въ сжщото издание, табл. XVI.

Обр. 10. Цървулъ отъ Пѣдурени, Трансилвания.

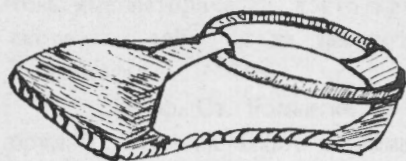

Обр. 11. Цървулъ отъ Горни Лѣпужулъ, Трансилвания.

Обр. 12. Цървули отъ Трансилвания.

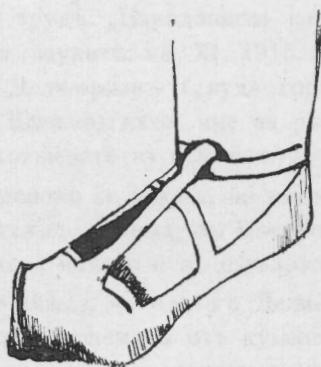
Въ Ромѣния подъ всеобщо употрѣбителното име *oripsa*, мн. ч. *oripsi*, което отговоря тъкмо на западнобългарското *опинка* — *опинци*, се срѣщатъ и двата типа наши цървули, само че съ по-примитивна направа — съ значително по-рѣдко разположени клетки, поради което тия цървули не сж така добре набрани и губятъ формата си, щомъ се събуятъ, особено когато сж мокри. (*Orpsa*, op. cit. 207). При това орушанкитѣ се правятъ безъ езикъ, а носятъ имъ е обикновено като на нашитѣ. Но нѣкжде въ Трансилвания цървулитѣ иматъ високо издигнатъ нагоре носъ или пѣкъ вмѣсто носъ преднята частъ на цървула е завита нагоре съ цѣлата си ширина (обр. 10, 11, 12 — *Tache Parahagi, Images d'ethnographie roumaine*, t. II, p. 30, 31).

Обр. 13. Цървулъ отъ Задрима, Албания.

Обр. 16. Цървулъ отъ о-въ Скиросъ, Гърция.

Обр. 14. Цървулъ отъ с. Дукаджинъ, Албания.

Обр. 15. Цървулъ изъ околността на Скутари, Албания.

Въ Албания се носятъ обикновено врѣвчанки и орушанки, въ близкитѣ до градски центрове села носятъ купешкитѣ съ кожа надъ прѣститѣ (обр. 6), въ Северна Албания и албанскитѣ покрайнини въ Югославия се носи сръбския типъ (обр. 10, 11) и всичкитѣ

тѣзи видове цървули се означаватъ съ думитѣ *oringa*, мн. ч. *oringat*, *оренок*, мн. ч. *орепки*, които по формата си сочатъ български произходъ. Освенъ тѣзи видове, въ Албания се срѣщатъ и нѣкои видове, каквито не се срѣщатъ другаде на Балкански полуостровъ, и каквито представятъ образитѣ 13, 14, 15. (Norcsa, op. cit. Taf. II и III).

Въ Гърция и островитѣ подъ името *τσάρουχα*, мн. ч. *τσαρούχια*, чуждо на гръцкия езикъ и по съзвучие близко до българското цървулъ, разбиратъ обикновенитѣ цървули орушанки и купешки (обр. 6). Последнитѣ сж почти като обуца — кожата надъ прѣститѣ достига почти наравно съ глезенитѣ, около последнитѣ нѣма ремичка, подъ петитѣ иматъ доста високи токове, а на носоветѣ по едно разноцвѣтно пискюлче.

Освенъ тѣзи два типа, по островитѣ се срѣща другъ единъ особенъ типъ подъ името *τροχάδι*, мн. ч. *τροχάδια* (обр. 16 — 'Αγγελικῆς Χατζημιχάλη, 'Ελληνική λαϊκή τέχνη. Σχῆρος, 'Αθήναι, 1925, 80). Както се вижда на фигурата, цървультъ се състои отъ две кожи една върху друга — долната по-дебела, продълговата, четвъртита, горната по-тънка и задната ѝ страна къмъ петата така овита, че добива формата на стъпалото на крака; дветѣ кожи сж свързани съ ремички, които минаватъ надъ крака и прикрепяетъ цървула.

Съ дохождането си на Балканския полуостровъ турцитѣ разпространяватъ по градове и села източнитѣ обувки като папуци, еминии, катѣри, кондури и др., които естествено ограничаватъ употрѣбата на цървулитѣ. Отъ друга страна, обаче, селското турско население, прѣснато между чужди нему християнски населенія, и днесъ носи цървули, като гореописанитѣ връвчанки, орушанки и купешки, а въ Мала Азия малко по-проста направа цървули съ ремички, подъ общото турско название *чаржк*, мн. ч. *чаржклар*.

Въпрѣки силното влияние отъ Западна Европа следъ освобождението на балканскитѣ народи и въпрѣки това следъ голѣмата европейска война, които ограничаватъ въ голѣмъ размѣръ употрѣбата на цървулитѣ, последнитѣ все още се носятъ отъ селската маса и въпрѣки малкитѣ имъ локални различія, представятъ една отъ многото и голѣми прилики между балканскитѣ народни носии.